

Ηγεμονία μέσω του ανταγωνισμού: Το σμιθιανό «αόρατο χέρι» και η ιμπεριαλιστική αλυσίδα

Γιάννης Μηλιός¹ και Δημήτρης Π. Σωτηρόπουλος²

Η διάσημη πλέον διατύπωση του Adam Smith για το αόρατο χέρι έχει ως εξής:

Επομένως, καθώς κάθε άτομο προσπαθεί, όσο του είναι δυνατόν, να χρησιμοποιήσει το κεφάλαιό του για τη στήριξη της εγχώριας βιομηχανίας, και να κατευθύνει αυτή τη βιομηχανία έτσι ώστε η παραγωγή της να έχει τη μέγιστη δυνατή αξία, κάθε άτομο εργάζεται κατ' ανάγκη για να καταστήσει το ετήσιο εισόδημα της κοινωνίας όσο το δυνατόν μεγαλύτερο. Μάλιστα, γενικά, ούτε προτίθεται να προωθήσει το δημόσιο συμφέρον, ούτε γνωρίζει σε ποιό βαθμό το προωθεί. Προτιμώντας να στηρίξει την εγχώρια και όχι την ξένη βιομηχανία, στοχεύει μόνο στη δική του ασφάλεια. Και κατευθύνοντας αυτή τη βιομηχανία κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μεγιστοποιείται η αξία της παραγωγής της, στοχεύει μόνο στο δικό του κέρδος, και για το σκοπό αυτό, όπως και σε πολλές άλλες περιπτώσεις, καθοδηγείται από ένα αόρατο χέρι στο να προωθεί ένα στόχο που δεν αποτελεί μέρος των προθέσεων του. Ούτε είναι πάντα κακό για την κοινωνία το ότι αυτό δεν αποτελεί μέρος των προθέσεων του. Ακολουθώντας το δικό του συμφέρον, προωθεί συχνά αυτό της κοινωνίας αποτελεσματικότερα απ' ό,τι αν πραγματικά προσπαθεί να το προωθήσει.³

Ο Marx αναφέρθηκε στο συγκεκριμένο απόσπασμα του Smith προκειμένου να υποστηρίξει ότι εκείνο που εμφανίζεται στην «επιφάνεια» των κοινωνικών δραστηριοτήτων ως καθεστώς ελευθερίας ίσων μεταξύ τους υποκειμένων (συγκεκριμένα, στη σφαίρα της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, η οποία και συγκροτεί το φαινόμενο «περίβλημα» κάθε καπιταλιστικής κοινωνίας), καθένα από τα οποία κινητοποιείται, υποτίθεται, από το δικό του ιδιαίτερο ατομικό συμφέρον, είναι στην πραγματικότητα μία ταξική κοινωνία με τις προσίδεις σχέσεις ταξικής

---

¹ Σχολή Εφαρμοσμένων Μαθηματικών και Φυσικών Επιστημών, ΕΜΠ. Email: john.milios@gmail.com.

² Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Email: d.p.sotiropoulos@gmail.com.

³ Smith Adam, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, IV.ii,9 (Indianapolis: Liberty Classics, 1981, σ. 456).

κυριαρχίας και εκμετάλλευσης, μία κοινωνία άνισων ταξικών θέσεων και, συνεπώς, υποκειμένων. Γράφει ο Μαρξ:

Η σφαίρα της κυκλοφορίας ή της ανταλλαγής εμπορευμάτων, που μέσα στα πλαίσιά της κινείται η αγορά και η πούληση της εργατικής δύναμης, ήταν στην πραγματικότητα αληθινή Εδέμ των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου. Εδώ κυριαρχούν μόνο η ελευθερία, η ισότητα, η ιδιοκτησία και ο Μπένθαμ. Ελευθερία! Επειδή ο αγοραστής και ο πωλητής ενός εμπορεύματος, λ.χ. της εργατικής δύναμης, υποτάσσονται μόνο στην ελεύθερη θέλησή τους (...). Ισότητα! Επειδή σχετίζονται μεταξύ τους μόνο σαν κάτοχοι εμπορευμάτων και ανταλλάσσουν ισοδύναμο με ισοδύναμο. Ιδιοκτησία! Επειδή ο καθένας εξουσιάζει μόνο αυτό που είναι δικό του. Μπένθαμ! Επειδή ο καθένας νοιάζεται μόνο για τον εαυτό του (...). Έτσι (...) επιτελούν όλοι εξαιτίας μιας προκαθορισμένης αρμονίας των πραγμάτων, ή κάτω από τα κελεύσματα μιας παμπόνηρης πρόνοιας, μόνο το έργο του αμοιβαίου τους οφέλους, (...) του γενικού συμφέροντος. Αποχωρώντας από αυτή τη σφαίρα της απλής κυκλοφορίας ή της απλής ανταλλαγής εμπορευμάτων [...] μεταβάλλεται κιόλας κάπως η φυσιογνωμία των *dramatis personae* [δρώντων προσώπων] μας. Ο πρώην κάτοχος χρήματος προπορεύεται σαν κεφαλαιοκράτης και ο κάτοχος της εργατικής δύναμης τον ακολουθεί σαν εργάτης του. Ο πρώτος μ' ένα πολυσήμαντο μειδίαμα και πολυάσχολος, ο δεύτερος συνεσταλμένος, διστακτικός, σαν τον άνθρωπο που φέρνει στην αγορά για να πουλήσει το ίδιο του το τομάρι, ξέροντας ότι το μόνο που τον περιμένει είναι το γδάρσιμο.⁴

Στην περίπτωση του Adam Smith έχουμε αυτούσια τη διατύπωση μιας εκδοχής ορθολογικού ατομικισμού: Τα υποκείμενα δρουν με κίνητρο την εγωιστική ροπή για το ατομικό τους συμφέρον, η οποία πηγάζει από την ίδια την εσωτερική «φύση» τους. Επομένως η οικονομία και κοινωνία συγκροτείται (διαμορφώνεται) σε αντιστοιχία με αυτή την εσωτερική και αναλλοίωτη «φύση» των ατόμων, η οποία δεν είναι άλλη από τη ροπή προς το εμπόριο και τη συναλλαγή. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Smith, η «φύση του ανθρώπου» συνίσταται στην «τάση για δοσοληψία και ανταλλαγή ενός πράγματος με ένα άλλο»⁵. Με τον τρόπο αυτό ο «άνθρωπος» έχει κατά κύριο λόγο οικονομική υπόσταση, είναι «*homo oeconomicus*», η «φύση» του είναι η οικονομική συναλλαγή και το «εμπόριο». Από αυτή την «ανθρώπινη φύση» συνάγει ο Smith μία

⁴ Μαρξ Καρλ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1978, σ. 188-89.

⁵ Smith Adam, *Έρευνα για τη φύση και τις αιτίες του πλούτου των εθνών*, I.ii.5, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000, σ. 28.

θεωρία κοινωνικοποίησης, που δεν είναι άλλη από τη θεώρηση του καταμερισμού εργασίας, αλλά και την ανάλυση για τη βέβαιη οικονομική πρόοδο της κοινωνίας.

Είναι προφανές, ότι πρόκειται όχι απλώς για μια ανθρωπολογική φιλοσοφική θεώρηση (η θεωρία της κοινωνίας θεμελιώνεται σε υποθέσεις αναφορικά με τη «φύση του ανθρώπου») και μια ατομικιστική κοινωνική προσέγγιση (η κοινωνία θεωρείται ως το άθροισμα των ατόμων που την αποτελούν, η κοινωνική πρόοδος προκύπτει ως «διανυσματική» συνισταμένη της προόδου των ατόμων), αλλά ότι για πρώτη φορά η κοινωνία (όπως και το άτομο) αποκτά ένα οικονομικό κυρίως χαρακτήρα.

Στο θεωρητικό αυτό πλαίσιο, τα άτομα εκλαμβάνονται αναγκαστικά ως πρωτογενώς ίσα όχι μόνο σε νομικό επίπεδο, αλλά ως προς την εσωτερική «ουσία» τους, άρα και τον χαρακτήρα της συμβολής τους στο κοινωνικό γίγνεσθαι (προώθηση του κοινωνικού συμφέροντος μέσω της επιδίωξης του ατομικού συμφέροντος). Οι τυχόν ανισότητες προκύπτουν δευτερογενώς, ως αποτέλεσμα είτε διαφορετικής (περισσότερο ή λιγότερο «φρόνιμης») αξιοποίησης υπάρχουσών ευκαιριών και δυνατοτήτων, είτε «κληρονομικής» απόκτησης πόρων κλπ.

Όπως παρατηρεί ο I. I. Rubin, «Αυτές οι “φυσικές προσπάθειες” του κάθε ατόμου αποτελούν ένα αδιάκοπο κίνητρο για οικονομική πρόοδο. Η σταθερότητα και το αναλλοίωτο της δράσης τους προκύπτει από τη σταθερότητα της ανθρώπινης φύσης. Ο άνθρωπος που, λόγω της εγωιστικής του φύσης, πασχίζει συνεχώς να βελτιώσει τη θέση του, “ενδιαφέρεται πολύ περισσότερο για ό,τι αφορά τον ίδιο απ’ ό,τι για όσα αφορούν τους άλλους”. Στο σύνθετο και μεταβαλλόμενο πλέγμα των οικονομικών φαινομένων θα συναντήσουμε μια σταθερά δρώσα δύναμη: “την ομοιόμορφη, σταθερή και αδιάκοπη προσπάθεια κάθε ανθρώπου να βελτιώσει τη θέση του, την αρχή από την οποία προκύπτουν τελικά ο δημόσιος και εθνικός, όπως επίσης και ο ιδιωτικός πλούτος”. [όπ.π., βιβλίο II, κεφ. 3, σελ. 343]».⁶ (Rubin 1996, σ. 216).

Αντίθετα στην προσέγγιση του Μαρξ, αφενός μεν η καπιταλιστική κοινωνία προϋποτίθεται ως ένα δομημένο όλον με συγκεκριμένες ταξικές και ιεραρχικές διαιρέσεις και αρμοδιότητες οι οποίες συνεπάγονται αντίστοιχους ρόλους για τα άτομα, τα οποία συγκροτούνται εντός των κοινωνικών αυτών σχέσεων και επομένως είναι (ανάλογα με την ταξική τους θέση) πρωταρχικώς άνισα, αφετέρου δε αυτή η συγκεκριμένη κοινωνία παράγει στην επιφάνειά της μια δική της ιδιαίτερη

⁶ Rubin I. Isaac, *Ιστορία οικονομικών θεωριών*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 1994, σ. 216.

«αλήθεια», που δεν είναι άλλη από την «αλήθεια» των φυσικών ανθρώπινων δικαιωμάτων: ελευθερία, ισότητα, ιδιοκτησία και Μπένθαμ (εγωιστική επιδίωξη).

Με την έννοια αυτή, κατά τον Μαρξ, η προσέγγιση του Σμιθ δεν αποτελεί παρά τη θεωρητικοποίηση της αυθόρμητης «αλήθειας» της καπιταλιστικής κοινωνίας, της κυρίαρχης ιδεολογίας που διαμορφώνεται στο πλαίσιο της αστικής ταξικής κυριαρχίας, η οποία άλλωστε αποτυπώνεται υλικά στο νομικό εποικοδόμημα και τη θεσμική λειτουργία των μηχανισμών του αστικού κράτους (αρχές της ισότητας, ισοπολιτείας, αντιπροσωπευτικότητας κλπ.).

Στη Μαρξική προσέγγιση, το «αόρατο χέρι» δεν είναι παρά η εκδήλωση της αστικής ηγεμονίας, καθώς το στρατηγικό καπιταλιστικό συμφέρον επικυρώνεται ως το γενικό-εθνικό συμφέρον της κοινωνίας, μέσα από τους ανταγωνισμούς των κοινωνικών ομάδων και των ατόμων (που εμφανίζονται ως «ατομικά» ή «μερικά» συμφέροντα). Επομένως, και στο πεδίο της μαρξιστικής προσέγγισης το σμιθιανό σχήμα του «αόρατου χεριού» παραμένει κατά κάποιον τρόπο θεωρητικά γόνιμο, καίτοι αποκτά ένα ριζικά διαφορετικό εννοιολογικό περιεχόμενο.

Αυτή η δεύτερη εκδοχή μπορεί νομίζουμε να χρησιμοποιηθεί για την ερμηνεία της «παγκόσμιας οικονομίας», που κατά την αντίληψή μας δεν αποτελεί ενιαία οικονομικο-κοινωνική δομή, αλλά προκύπτει από τη συνάρθρωση των διαφορετικών (καπιταλιστικών) κοινωνικών σχηματισμών, κάθε ένας από τους οποίους αποτελεί ένα αρθρωμένο όλον διευρυνόμενης αναπαραγωγής ενός συνολικού-κοινωνικού κεφαλαίου (Gesamtkapital), σύμφωνα με την ανάλυση του Μαρξ στο *Κεφάλαιο*.

Η διεθνοποίηση του καπιταλισμού μέσα από το εξωτερικό εμπόριο και τη δημιουργία της διεθνούς αγοράς, αλλά κυρίως μέσα από τις εξαγωγές κεφαλαίων, τη δημιουργία διεθνών τραστ κ.λπ. αλληλο-διαπλέκει τους διαφορετικούς καπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς, δημιουργεί πολύμορφες αλλά και ανισοβαρείς διασυνδέσεις μεταξύ τους, διαμορφώνοντας έτσι μία παγκόσμια ιμπεριαλιστική αλυσίδα. Δεν πρόκειται, όμως, για μία ενιαία παγκόσμια οικονομικοκοινωνική δομή, αλλά για τη διεθνή συνάρθρωση των διαφορετικών (εθνικών-κρατικών) οικονομικο-κοινωνικών δομών, κάθε μία από τις οποίες αναπτύσσεται με διαφορετικό ρυθμό, σαν αποτέλεσμα κυρίως των διαφορετικών ταξικών και πολιτικών συσχετισμών που αποκρυσταλλώνονται στο εσωτερικό της.

Για λόγους που έχουν να κάνουν με την ιστορική εγκαθίδρυση του καπιταλισμού μέσα από την αποσύνθεση της φεουδαρχίας, η ταξική πάλη

συγκροτείται ως τέτοια στο εσωτερικό άνισα αναπτυγμένων κοινωνικών σχηματισμών και όχι σε παγκόσμιο επίπεδο. Στο εσωτερικό κάθε κοινωνικού σχηματισμού, τα ατομικά κεφάλαια, μέσω της διαδικασίας του ανταγωνισμού, μετασχηματίζονται σε ενιαία κοινωνική δύναμη, δηλαδή σε συνολικό-κοινωνικό κεφάλαιο, απέναντι στην εργασία. Η διαδικασία αυτή προϋποθέτει κατάλληλες πολιτικές μορφές, με αποτέλεσμα το καπιταλιστικό κράτος να μπορεί να νοηθεί μόνο ως σύνθετος τόπος οργάνωσης της πολιτικής κυριαρχίας της αστικής τάξης. Με την έννοια αυτή, το κράτος δεν «κατέχει» τη δική του εξουσία η οποία θα μπορούσε να ασκείται είτε αυτόνομα είτε κάτω από την έξωθεν καθοδήγηση της αστικής τάξης (συνολικό-κοινωνικό κεφάλαιο). Το κράτος εκφράζει και αποκρυσταλλώνει θεσμικά τη δυναμική των ταξικών αγώνων όπως αυτοί αναπτύσσονται στο εσωτερικό ενός κοινωνικού σχηματισμού.

Όλα τα παραπάνω έχουν μία βασική συνεπαγωγή. Η οικονομική εξέλιξη του καπιταλισμού δεν εξαρτάται από την «επιθυμία» των ισχυρών ή «ιμπεριαλιστικών» εθνικών κεφαλαίων, αλλά από την ταξική πάλη όπως αυτή αναπαράγεται στο εσωτερικό διαφορετικών εθνικών κρίκων της παγκόσμιας ιμπεριαλιστικής αλυσίδας. Η τελευταία έννοια, που προέρχεται από την παρέμβαση του Λένιν, αποδίδει τους σύνθετους οικονομικούς, πολιτικούς και ιδεολογικούς δεσμούς που αναπτύσσονται ανάμεσα στους διαφορετικούς κοινωνικούς σχηματισμούς. Επιπλέον, αποδίδει το πραγματικό περιεχόμενο του ιμπεριαλισμού, ο οποίος υπερπροσδιορίζει αλλά δεν αποκτά ποτέ προτεραιότητα απέναντι στην ταξική πάλη. Η θεωρία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (ΚΤΠ) αναγκαστικά αποτελεί ένα αφηρημένο θεωρητικό αντικείμενο – μία έννοια – το οποίο προϋποθέτει ένα κοινωνικό κεφάλαιο και ένα κράτος. Στον υπαρκτό καπιταλισμό, όμως, υπάρχουν πολλά κοινωνικά κεφάλαια και καπιταλιστικά εθνικά κράτη. Επομένως, υιοθετώντας την έννοια της ιμπεριαλιστικής αλυσίδας δίνουμε έμφαση στη μόνη έννοια που δεν καταργεί το κοινωνικό κεφάλαιο αλλά λαμβάνει υπόψη την πολλαπλότητα σε διεθνές επίπεδο.

Θα λέγαμε ότι η δομή της ιμπεριαλιστικής αλυσίδας έχει ένα διπλό αποτέλεσμα.

Από τη μια πλευρά, αποτελεί το πεδίο συγκρότησης διαφορετικών, συχνά αντιφατικών και οπωσδήποτε άνισων σε ισχύ εθνικών στρατηγικών. Οι στρατηγικές αυτές συνδέονται με τα συμφέροντα του εκάστοτε συλλογικού κεφαλαιοκράτη και αλληλοσυμπληρώνουν την «εσωτερική λειτουργία» του κράτους (συμβάλλοντας πολλές φορές – όπως επεσήμανε σωστά και ο Weber – στην οργάνωση της αστικής

ηγεμονίας). Οι στρατηγικές αυτές δεν θα αμφισβητήσουν ποτέ ριζικά τους παγκόσμιους δρόμους των εμπορευμάτων και των κεφαλαίων, δηλαδή την καπιταλιστική «φύση» της διεθνούς σφαίρας. Απλά θα διεκδικήσουν διαφορετικές εκδοχές των όρων με τους οποίους θα πρέπει να παιχτεί το παιχνίδι. Άλλωστε, η παγκόσμια αγορά είναι σύμφυτη με την κεφαλαιακή σχέση συμβάλλοντας δραστικά στην αναπαραγωγή της. Πρόκειται για ανταγωνισμό ανάμεσα σε διαφορετικά *εθνικά κοινωνικά κεφάλαια*, ο οποίος οπωσδήποτε έχει και μία ισχυρή πολιτική πλευρά. Μάλιστα, στο βαθμό που η στρατιωτική ισχύς συμπυκνώνει και εγγυάται την όποια πολιτική ισχύ, ο ανταγωνισμός αυτός μετατρέπεται και σε στρατιωτικό ανταγωνισμό. Τα κράτη διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι αυτόνομοι φορείς κυριαρχίας το πεδίο της οποίας επεκτείνεται και εκτός συνόρων. Με την έννοια αυτή, η ερμηνεία του ιμπεριαλισμού που προτείνουμε «αγκαλιάζει» τη δυναμική των γεωπολιτικών ανταγωνισμών προσδιορίζοντας τους όρους μέσα στους οποίους εκδηλώνεται οι οποίοι σε τελικά πάντα υπόκεινται στην εξέλιξη των ταξικών ανταγωνισμών.

Από την άλλη, το σύνθετο παιχνίδι στα πλαίσια της ιμπεριαλιστικής αλυσίδας είναι *αναδραστικό* επάνω στους κρίκους. Εδώ ερχόμαστε αντιμέτωποι με την άλλη όψη του ίδιου πάντα νομίσματος. Η σμιθιανή έννοια του αόρατο χεριού θα μας βοηθούσε ενδεχομένως να περιγράψουμε καλύτερα τη διαδικασία αυτή. Οι άνισοι κρίκοι της ιμπεριαλιστικής αλυσίδας μοιράζονται ένα στρατηγικό συμφέρον: την αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος εξουσίας. Οι γεωπολιτικές ή οικονομικές αντιπαραθέσεις όσο και εάν οξυνθούν ποτέ δεν θα καταλήξουν *από μόνες* τους στην αναίρεση της σταθεράς αυτής. Η αλυσίδα θα πρέπει να αναπαραχθεί ως καπιταλιστική. Το κάθε κράτος οριοθετώντας μία στρατηγική στη διεθνή αρένα, δηλαδή σε ένα πεδίο ρευστών συσχετισμών, συμβάλλει τελικά στην αναπαραγωγή του καπιταλισμού.⁷ Δηλαδή, *επιδιώκοντας το «εθνικό» συμφέρον αναπαράγει τον καπιταλισμό ως σταθερή σχέση εξουσίας.*

Επειδή ο χαρακτήρας της αλυσίδας είναι σύνθετος και ανισομερής, τούτο σημαίνει ότι συχνά το εθνικό συμφέρον των καπιταλιστικών υπερδυνάμεων «απορροφά» καθήκοντα κρίσιμα για την αναπαραγωγή της παγκόσμιας τάξης. Π.χ. στις μέρες μας είναι συνηθισμένο να χαρακτηρίζεται ο ρόλος των ΗΠΑ ως αυτοκρατορικός εξαιτίας αυτού ακριβώς του γεγονότος. Έτσι, θα πρέπει να πάρουμε

⁷ Στο σημείο αυτό χρειάζεται συγκεκριμένη επιχειρηματολογία την οποία θα παρακάμψουμε προς το παρόν. Για περισσότερα βλ. Milios John Sotiropoulos Dimitris, *Rethinking Imperialism. A Study of Capitalist Rule* (Palgrave-Macmillan 2009).

αποστάσεις από δύο διαφορετικές θεωρητικές υπερβολές. Δεν υπάρχει παγκόσμια αυτοκρατορία που να «ελέγχει» τις κρατικές δομές αλλά ούτε και οι ΗΠΑ αποτελούν μία τέτοια. Βέβαια, οι τελευταίες για μία σειρά από λόγους οργανώνουν μία διεθνή ηγεμονία η οποία περνάει και μέσα από τη δραστικότητα του στρατιωτικού μηχανισμού και η οποία, όμως, είναι απαραίτητη για τη διευρυνόμενη αναπαραγωγή των μακροπρόθεσμων συμφερόντων όλων των αστικών τάξεων του αναπτυγμένου καπιταλισμού (στη σημερινή μορφή των συσχετισμών). Η δυτική συμμαχία, με τον πρωταγωνιστικό ρόλο των ΗΠΑ, υπερασπιζόμενη τα ιδιαίτερα εθνικά συμφέροντα των κοινωνικών κεφαλαίων διαμορφώνει την ίδια στιγμή ένα ηγεμονικό σχέδιο για όλα τα καπιταλιστικά κράτη. Από αυτή την άποψη, *η μοναδική πραγματική «αυτοκρατορία» είναι η ιμπεριαλιστική αλυσίδα στο σύνολό της.*

Η έννοια της ιμπεριαλιστικής αλυσίδας συμπληρώνει τη μαρξική θεωρία του ΚΤΠ και του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου, χωρίς να την ακυρώνει όπως συμβαίνει στις προσεγγίσεις της υποκατανάλωσης, του μονοπωλιακού καπιταλισμού, του παγκόσμιου καπιταλισμού, της αυτοκρατορίας...-

Πολλά μένει να γραφτούν σχετικά με τη δομή της ιμπεριαλιστικής αλυσίδας και την ιστορικότητα που χαρακτηρίζει τις σχέσεις των άνισων κρίκων. Θα πρέπει οπωσδήποτε να επιμείνουμε στις βασικές αρχές που ακολουθεί η διεθνής κίνηση εμπορευμάτων και κεφαλαίων καθώς επίσης να σκεφτούμε την ιδιαιτερότητά τους στην περίοδο του νεοφιλελευθερισμού. Η πολλαπλότητα των άνισα αναπτυγμένων συνολικών κεφαλαίων ενέχει και τις προϋποθέσεις αναπαραγωγής της (π.χ. τροποποίηση του διεθνούς ανταγωνισμού), χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η διεθνής ανισότητα δεν είναι δυναμική στην ανάπτυξή της. Οι ανισότητες στους κρίκους δεν είναι παγιωμένες με αποτέλεσμα οι συσχετισμοί να είναι ιστορικά μεταβλητοί ακόμα και στο επίπεδο των καπιταλιστικών υπερδυνάμεων. Καθοριστικός όρος πάντα είναι η ταξική πάλη.